

ЕТАПИ ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА В ПЕРІОД УЦР: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Військове будівництво є чи не найголовнішим завданням державотворення, оскільки саме власні збройні сили слугують основним чинником захисту державного суверенітету, гарантом існування держави. Тому особливості формування національної армії в період відновлення Української держави після її двохсотлітнього занепаду є важливим і повчальним історичним досвідом.

О. Копиленко зазначає, що «навколо Центральної Ради як у свідомості громадськості, так і в літературі накопилось безліч міфів і переказів, і щоб зрозуміти їх, потрібен не один рік і не один дослідник. ... Бо ЦР, як і УНР, не впала з неба, ... а мала свій початок, піднесення і закономірний занепад»¹. Особливу увагу вчений-юрист звернув на значимість цих двох державницьких утворень, «які проіснували дуже недовго, в історичному масштабі тільки мить, та лишили повчальні уроки першопрохідців, які ми просто не маємо права нехтувати»².

Окремі аспекти тематики військового будівництва отримали наукову розробку у працях сучасних вчених В. Верстюка, Б. Гнатевича, В. Голубка, В. Гончаренка, Л. Зінкевича, Р. Іванченко, О. Копиленка, І. Крип'якевича, В. Кульчицького, О. Реннта, О. Рубльова, В. Румянця, О. Мироненка, П. Музиченка, В. Солдатенка, О. Сурілова, О. Тимошука, Я. Тиченка, Б. Тишиця, І. Усенка, В. Шевченка, О. Шевченка, Б. Якимовича, Д. Явеського, Я. Яківа, українських вчених – учасників тих подій В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, П. Скоропадського, З. Стефанів та ін.

Метою цієї доповіді є дослідження особливостей формування Українських Збройних сил у 1917–1918 роках, виокремлення і обґрунтування його етапів, з'ясування організаційно-правових засад діяльності Української Центральної Ради у сфері військового будівництва, оцінка історичного досвіду для розбудови сучасних Збройних Сил України.

Основними вихідними положеннями нашої розвідки є те, що: по-перше, весь військовий рух у період 1917–1918 років утверджує українську державність, адже держава без армії існувати не може; по-друге, військовий чинник в українському державотворенні постає його першоспокою; загалом створення власного війська випереджало розбудову національної держави і було її потужною рушійною силою;

390

3 липня 1917 року, другий – з 4 липня до 30 грудня 1917, третій – з 31 грудня до 29 квітня 1918.

На першому етапі після революційних перетворень у державному житті самодержавних режимів Австро-Угорщини, Росії на українських землях розпочалося інтенсивне політичне, духовне, соціальне відродження української нації. «Національно-визвольний рух у березні 1917 р. вибухнув українською революцією», в центрі його стала Українська Центрально Рада³. Одним з дієвих факторів у цей період становлення Армії УЦР була Перша світова війна, в котрій Україна була прифронтовою країною. У березні 1917 р. на території України були розташовані Південно-Західний і частина Румунського фронтів, Чорноморський флот, де приймали участь 3839,3 тис. осіб. За роки війни тільки в Україні було мобілізовано в армію 4 млн. осіб (або близько половини сільського дорослого чоловічого населення)⁴. На думку В. Солдатенка, Л. Хала, вже у перші дні після повалення самодержавства український рух став у повному розумінні слова вибухоподібним. Його масштабність і радикалізм, широта і глибина перетворень, що висувались як нагальні завдання для досягнення власної (національно-визвольної) мети, дають достатні підстави для того, щоб кваліфікувати нову стадію історичної боротьби українства як національно-демократичну революцію⁵. Одним із головних факторів цієї боротьби був військовий чинник (українське військо), який мав вирішальний вплив на успіх української революції. Аналіз архівних матеріалів, нормативно-правових актів, наукових праць свідчить, що основу Української Армії Центральної Ради становили: «самочинно» створені на фронтах світової війни українські формування та добровольчі частини, до яких належали численні російські солдати, австрійські полонені в Росії, полонені російської армії у німецьких та австрійських таборів – українці за національністю.

Розвиток Української держави і розбудову власного війська у визначений період влада здійснювала своєрідними окремими взаємопов'язаними напрямками, що періодично випереджали один одного. Недоліки національного державотворення часто накладалися тавром неуспіху на власне військове будівництво і навпаки, упущення у військовому будівництві суттєво стримували процес державотворення, а відсутність гармонії їхніх взаємовідносин, тісного взаємозв'язку, взаємовпливу, сприяння розвитку в ході функціонування цих важливих соціально-політичних інститутів (держави та війська) призводила до руйнування держави і, в цілому, до занепаду суспільного розвитку нації.

У цей період на стан формування власної армії суттєво вплинуло протистояння різних українських політичних партій. Лідери Центральної

392

по-третє, без чітко регламентованих статусу і меж діяльності збройних сил, закріплених в нормативно-правових актах, армія і держава в цілому існувати не можуть; по-четверте, для ефективного функціонування власної армії потрібне її всебічне забезпечення, яке б базувалося на могутньому політичному, економічному, соціальному потенціалі держави і всього суспільства⁶.

Важливим методологічним завданням для обраної наукової розвідки є обґрунтування періодизації етапів розвитку української державності і розбудови її Збройних сил. Зокрема, М. Страхов і О. Криворучко стверджують, що «саме періодизація є одним з головних чинників, які сприяють розумінню рушійних сил і загальних закономірностей історичного процесу розвитку людства й з'ясуванню специфіки історичного життя різних епох і країн»⁷. На особливу значимість періодизації суспільних процесів вказує також О. Ярмиш. Історія держави і права як відображення реальних соціальних процесів і на субстанційному, і на функціональному, і на атрибутивному рівнях відзначається сутнісним, змістовним поєднанням безперервності, єдиного потоку, а також дискретності, діалектики, еволюції та реформаторства. Причому найбільш виразним проявом цієї дискретності є проблема наукової періодизації. Вона залишається одним із засадничих моментів, що утримують загальні підходи методології⁸.

Враховавши вищевказане, а також наукові розробки попередників, суб'єктивні й об'єктивні фактори, критерії періодизації, доцільно визначити в українській революції 1917–1921 років періоди розбудови національної держави та формування її власного війська, що є об'єктом нашого дослідження⁹. Процес військового будівництва в Україні на початку ХХ століття можна поділити на чотири фази або, як визначають інші науковці, чотири доби – Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, Західноукраїнської Народної Республіки. Кожна фаза (доба), своєю чергою залежно від юридичного закріплення державності та розбудови війська, поділяється на етапи та періоди. Так, при визначенні періодизації Української Центральної Ради можна цілком погодитися з підходом А.С. Захарчука, котрий поділяє функціонування УЦР на два етапи, де кожний з них зі свого боку розподілено на півперіоди (перший етап – з 4 березня до 25 жовтня 1917 року і півперіоди – 4 березня до 6 квітня, з 7 квітня до 3 липня, з 4 липня до 25 жовтня; другий етап – з 26 жовтня 1917 до 29 квітня 1918 року і півперіоди – з 26 жовтня до 8 січня, з 9 січня до 29 квітня). При цьому пропонуємо авторський варіант періодизації державотворення і військового будівництва: УЦР – перший період – з 7 березня до

391

Ради вважали незамаскованими суперниками самостійників: розійшлися у поглядах на головне гасло визвольної боротьби – самостійність (М. Міхновського) чи автономію у складі федерації (В. Антоновича, В. Винниченка, М. Порша) згадані діячі не могли помиритися і у вирішальний для українського народу час 1917 р.¹⁰ Ця тенденція протиставляється і в діяльності сучасних політиків при вирішенні суспільних та державних питань.

Тут доцільно підкреслити, що перший період завершується третього липня 1917 р., з прийняттям Постанови Тимчасового уряду про визнання Генерального Секретаріату вищим виконавчим органом в Україні¹¹.

«Настрої, які переважали серед українського громадянства, зокрема серед воєнків, такі: всім осточортіла війна і всі прагнуть миру – прагнуть зберегти себе; стало очевидним і стихійне пробудження національної свідомості»¹². З початку розбудови власних Збройних Сил серед воєнків-українців широкого схвалення не мала. Їхнє становище було особливим. Так, на думку В. Петріва, українці не підтримували Тимчасовий уряд, бо вважали своєю владою Центральну Раду, а військові комітети зараховували їх за філію ненависного їм уряду. Тому вони перебували між двома силами, які змагалися і в такій єдності змушені були шукати порятунку. Це і привело до виникнення гуртків – землячів. Власне, згадані гуртки стали однією з основ зародження ідеї створення власної армії та її впровадження серед тодішніх військовиків-українців¹³.

Наукові джерела підтверджують, що діячі УЦР за переконаннями були соціалістами і питання про створення власної армії не ставили. Їх метою було запровадження автономії України в єдиній Російській федерації, до компетенції останньої і належали функції захисту її завдання формування армії всієї федерації. «Ведучи мову про прерогативи федерації, М. Грушевський передбачав, що загальнодержавними справами, мабуть, будуть справи війни і миру, міжнародні трактати, завідування воєнними силами республіки. І тут же наголошував, що українське військо, поки не буде замінено міліцією, підлягатиме розпорядкам центральної воєнної власті республіки, буде відбувати свою службу в межах України, утримуватися її коштами і не виводитиметься з української інакше як при оголошенні війни»¹⁴. Військові збори Київського гарнізону під керівництвом полковника П. Волошина, Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка, діяльність лідерів самостійників щодо активізації українського військового руху і протидії антиукраїнським настроям

393

серед військовиків спрямували цей процес у практичне русло. А найбільший вклад у розбудову Армії УНР внесли три військові з'їзди (Перший всеукраїнський військовий з'їзд – 5–8 травня 1917 р. – заснував при УНР Український Генеральний військовий комітет далі УГВК; Другий Всеукраїнський військовий з'їзд 18–23 червня 1917 р. – доручив УГВК якнайшвидше виробити детальний план українізації війська та відродження козацтва; 20 жовтня 1917 р. в Києві відбувся III Всеукраїнський військовий з'їзд – підтримав Центральну Раду та Генеральний Секретаріат, висловився за негайне проголошення Української Демократичної Республіки в етніографічних межах України). Отже, лише під тиском народних мас, насамперед військовиків, УНР змушена була проводити українізацію російської армії, тобто перетворення російських частин на українські¹⁵. За Тимчасового уряду українізацію проводили згідно з наказами начального командування. Лише самостійники і стали першопрохідцями у розбудові українського війська на початку ХХ ст.

Другий період, починаючи з липня 1917 р. закінчився 30 грудня 1917 р., коли Генеральний Секретаріат схвалив проєкт про формування української міліційної армії та організацію гайдамаських корпусів як «кадрів інструкторів української міліційної армії»¹⁶. Після визнання УНР Тимчасовим урядом процес українізації війська активізувався. У серпні 1917 р. на фронті було українізовано 27 дивізій¹⁷.

Третій період визначив процес розбудови збройних сил УНР і боротьби за власну державу в період бойових дій під Крутами, захисту Києва, союзницької допомоги німецько-австрійськими військами і завершення проголошення П. Скоропадського гетьманом України¹⁸.

Соціалістичний провід УНР, впроваджуючи свої соціалістичні ідеї, намагався організувати національну державу на основі створення «федерації з колонізаторською метрополією»¹⁹. Такий підхід до державотворення виключав потребу у формуванні власного війська, а це була одна з найважливіших помилок УНР. Дослідники підкреслюють: «не приділивши належної уваги військовим чинникам, не виявивши належної турботи про збройного гаранта національної державності, українські соціалісти – головна політична сила Центральної Ради – по суті «провалили» багато в чому стихійний процес українізації армії, гальмували створення добровільних озброєних формувань Вільного козацтва. Тому події кінця 1917 р. – початку 1918 р. призвели до цілком логічного кінця – «Розстріляного Відродження»²⁰. Р. Іванченко у цьому плані зазначає: «УНР відкинула досить сильні спроби створення Української Армії, хоча на всіх фронтах відбувався процес стихійної організації українських військ. Були відкинуті і пропозиції видатних

українських політичних і військових діячів М. Міхновського та П. Скоропадського щодо організації українських військових формувань. ... Центральної Раді не вистачало ні мудрості, ні твердого розра-хунку, ані світоглядного переконання чи просто почуття самозахисту для створення власного війська. Адже національна Армія – це щит і меч національної держави, єдиний гарант її існування»²¹. Інший дослідник Я. Дзісяк вказав, що «роль і значення соціалістичних лідерів Центральної Ради в контексті їхньої політики, спрямованої проти проголошення самостійності України та проти розбудови Української Армії, за своїми глобальними деструктивними наслідками виступають значно більш помітними та впливовими, аніж позитивний внесок культурного відродження. «Навіть поверхневий аналіз недолугої і цілком не державницької політики стосовно України і головною мірою відносно розбудови її війська вказує, що російсько-комуністична окупація України, Крутянська трагедія, червоний терор у Києві були неминучими»²². З цього приводу В. Солдатенко зазначає: «Ні для кого не було секретом, що результат політичного суперництва, зіткнення, двобою двох курсів української державності в кінцевому рахунку визначався співвідношенням військових сил. Співвідношення це не було статичним, а постійно змінювалося і залежало від багатьох факторів. Одним з основних було усвідомлення політичними лідерами необхідної роботи по формуванню власного збройного оплоту і цілеспрямованого зусилля у цьому напрямку»²³.

Та найбільшим прорахунком УНР, як видається, було прийняття Малою Радою 3 січня 1918 р. в умовах протистояння з Радянською Росією, Закону «Про створення народного війська»²⁴. У період, коли над Україною нависла загроза інтервенції, УНР шим актом замість національної оборони від зовнішнього ворога запровадила народне війське (народну міліцію). Генеральне секретарство з військових справ було зобов'язане негайно приступити до організації й набору кадрів інструкторів для «заведення» народної міліції, які об'єднувалися у повітах та губерніях за територіальним принципом у військові частини та округи. Інструкторів, відповідно до Закону, набирали з громадян України 19-річного віку на умовах договору вільного найму з оплатою праці 100 крб. у місяць і поступово демобілізацією існуючої армії за роками служби, у результаті чого регулярна армія повністю «касувалася».

Аналіз процесу державотворення України, а також оцінка чотирьох універсалів, законів, відозв, звернень, резолюцій та інших документів УНР вказує, що основою відродження Української держави був війсь-

ковий чинник. Став військовим захисту УНР перед жовтневим переворотом був такий, що УНР не мала надійної, реальної військової підтримки у численних українізованих військових частинах. Згодом, на завершальному етапі свого існування Українська Центральна Рада змінила ставлення до власної Армії та можливість її успішної розбудови зовсім втратила. Отже, оцінка періодизації цього процесу суттєво підвищила ефективність дослідження діяльності УНР у військовій сфері.

Кравчук Н. В. (Тернопіль). Етапи військового будівництва в період УНР: історико-правове дослідження.

Розглядаються особливості військового будівництва в період Української Центральної Ради і виділення його етапів.

Кравчук Н. В. (Тернопіль). Етапи воєнного строїтельства в період УНР: історико-правове дослідження.

Рассматриваются особенности военного строительства в период Украинской Центральной Рады и выделение его этапов.

Kravchuk N. V. (Ternopil) Stages of military construction during the UCR: historical and legal research.

The features of military construction in the period of the Ukrainian Central Rada and the selection of its stages.

¹ Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради. – К.: Україна, 1992. – С. 8.

² Котиленко О. Л., Котиленко М. Л. Держава і право України. 1917–1920: навч. посібник. – К.: Либідь, 1997. – С. 5.

³ Кравчук М. В. Методичні засади проведення історико-правового дослідження // Психологія і суспільство. – 2009. – №3. – С. 70.

⁴ Страхов М., Криворучко О. Методологічні основи періодизації історії держави і права // Вісник академії правових наук. – Харків. – 2003. – №2(33) – №3(34). – С. 170–171.

⁵ Ярмил О. Актуальні проблеми історико-правових досліджень в Україні // Вісник академії правових наук. – Харків. – 2003. – №2(33) – №3(34). – С. 161–170.

⁶ Правові основи будівництва національних збройних сил України в 1914–1993 рр. (орг., структура, штати): іст.-правове дослідження. – Івано-Франківськ – Коломия: Вид. «Плай»; Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1997. – 292 с.

⁷ Музиченко П. П. Історія держави і права України: Навч. пос. У 2 ч. Ч. I. – Одеса: Астропринт, 1997. – С. 3.

⁸ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – С. 23–24.

⁹ Солдатенко В. Ф., Хало Л. Г. Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні в 1917–1918 рр. – К.: ПП Позднішев, 2002. – С. 19.

¹⁰ Там же. – С. 25.

¹¹ Верстюк В. Ф., Дзюба О. Н., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів і до сьогодення // Хронологічний довідник. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 226.

¹² Міхновський М. І. Самостійна Україна. – К.: Дікор, 2002. – С. 52.

¹³ Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини / В. Петрів. – К.: Поліграфкига, 2002. – С. 245.

¹⁴ Солдатенко В. Ф., Хало Л. Г. Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні в 1917–1918 рр. – К.: ПП Позднішев, 2002. – С. 39.

¹⁵ Шевченко В. Хазяїн на своїй землі: Центральна Рада: початок українізації // День. – 2007. – №51.

¹⁶ Верстюк В. Ф., Дзюба О. Н., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів і до сьогодення // Хронологічний довідник. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 254.

¹⁷ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – Т. 2. Від середини XVII ст. до 1923 р. – К.: Либідь, 1993. – С. 464–465.

¹⁸ Верстюк В. Ф., Дзюба О. Н., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів і до сьогодення // Хронологічний довідник. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 270.

¹⁹ Драч І. Уроки Української Народної Республіки // Вісті з України. – 1998. – 5 лютого.

²⁰ Військово-політична діяльність Центральної Ради та причини її поразки // Армія України. – 2002. – 18 квітня.

²¹ Іванченко Р. Центральна Рада: апофеоз і драма теорії і практики // Я повертаю Україні те, що в неї вкрадено: статті. Нариси. Роздуми. – К.: Укр. письменник, 2005. – С. 222.

²² Дзісяк Я. Історичний аналіз окремих спроб українського державотворення. – Тернопіль: «Терно-граф», 2010. – С. 5.

²³ Солдатенко В. Ф. Запровадження автономії України і збройні сили республіки // Український історичний журнал. – 1992. – №7–8.

²⁴ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У двох томах. Т. 2. – С. 90–91.